

УДК 1 (13.07.77)

Старовойт О.

Кандидат філософських наук, докторант НПУ імені М. П. Драгоманова

ЦІЛІСНІСТЬ І СПРЯМОВАНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Доводиться, що спрямованість у майбутнє важлива ознака інноваційної культури, яка не тільки транслює і ретранслює наявні цінності, але й розгортає перед людиною креативний світ культурних вартостей.

Ключові поняття: культура, інноваційна культура, духовність, цінності.

Суспільство відкриває простір для засвоєння культурного надбання і досягнень кожною людиною, стимулює створення культурних цінностей особистістю, надає можливість переводити їх у «власність» людських спільнот. Необхідно погодитись із Г. Давидовою, яка відзначає, що у нерозривному зв'язку з особистістю людинотворчість постає як фундаментальна проблема культури («творчість—це життя культури»), і «спосіб її постановки, глибина проникнення у неї не може не бути дзеркалом глибини і ґрунтовності нашого духовного життя, розвитку у ньому вільно-особистого, морально-сміслового фундаменту» [1, с. 35]. Отже, погляд на питання пізнання і розуміння творчості перетворюється у погляд на наші духовні ресурси, нашу укоріненість у ціннісному фундаменті інноваційної культури, а, отож, і на нашу здатність вирішувати завдання її розвитку.

Як явище ціннісне й олюднене, інноваційна культура заснована не просто на пізнанні, а на широкому та глибокому осягненні суспільного життя. Але без пізнання осягнення суцього неможливе, а суть пізнання зводиться до складання гносеологічних образів. Сукупність знань, набутих людством, є важливою складовою підґрунтя виробництва та втілення інноваційної культури. У процесі набуття знань спостерігається синтез почуттєвого й раціонального, інтуїтивного та усвідомлюваного, предметного та соціального, наукового та позанаукового пізнання.

Крім того, засобами осягнення суцього є соціальна оцінка, інтерпретація, встановлення значення, розуміння та переживання. В наслідок

таких процесів формуються співвідносні, порівняльні та значеннєві репрезентації, а також досягається те, що М. Бахтін називав «глибиною проникнення». Вдало досягаючи суспільне життя, людина набуває живого знання, що призводить до взаємопроникнення суб'єкта та об'єкта пізнання. Суб'єкт живого знання завжди прагне зайняти гуманістичну позицію, поділяючи тривогу за долі народів і індивідів. Без одержання живого знання важко зрозуміти проблеми людини та її місце в суспільстві [2, с. 4–5].

Відображення дійсності, вираження ставлення до неї індивідів, програмування людської активності проявляються у світоглядних універсалиях, які В. Степін вважає граничними підставами кожної історично визначеної культури [3, с. 65]. В. Степін виділяє два значних, пов'язаних між собою блоки світоглядних універсалий. До першого блоку їм віднесені загально-філософські категорії (наприклад, «рух», «річ», «відношення»), до другого — соціально-філософські: «людина», «суспільство», «свідомість», «воля», «справедливість» тощо. Виявляючи аспект відображення таких категорій, В. Степін зазначає, що в їх системі «людина осмислює та переживає мир, зводить у цілісність всі явища дійсності, що попадають у сферу її досвіду [3].

У системі універсалий інноваційної культури виражені найзагальніші уявлення про основні компоненти та аспекти людської життєдіяльності, про місце людини у світі. Проте в цих же категоріях, на нашу думку, містяться духовні основи активності людей, адже досвід в універсалиях інноваційної культури систематизується, а узагальнена картина людського світу, яку створює взаємозв'язок універсалий, тобто світогляд, утворює певну шкалу цінностей. Отже, зміст світоглядних категорій розгортається у полі інноваційної культури. І тою мірою, якою такі категорії необхідні для вираження принципів виробництва інноваційної культури, зазначені універсалиї виступають як глибинні програми соціального життя [4, с. 52–63]. Отже, світоглядні універсалиї є важливим проявом інноваційної культури, що забезпечують духовну базу для включення людини в світ як активної істоти.

Таким чином, людина знаходиться у колі інноваційної культури, але до того ж є носієм потенційних можливостей для здійснення динамічних процесів у ній, які полягають як у трансляції і ретрансляції наявних цінностей, так і у творчості інноваційних культурних матриць.

Можна стверджувати, що в системному полі інноваційної культури важливе місце належить духовній складовій як джерелу неповторності, нестандартності підходів, творчості людини [5, с. 68–69]. Інноваційність

неможлива без елементів творчості, новизни, які органічно поєднуються із необхідними знаннями, вміннями, навичками. На наш погляд, ці елементи, насамперед, є похідними від характеру організації інноваційності, від реалізації творчого в суспільному процесі.

Духовність розглядається в науковій літературі як поле пошуків колективних смислів буття людини у світі, подолання трагічності життя та його недосконалості. Головний вектор духовної культури: від глибокого усвідомлення трагічності життя — до знаходження щастя, коли хаос життя набуває певного сенсу, а зусилля волі та раціональність ведуть до перемоги [6, с. 67]. Отже, духовна культура розуміється не тільки як людська спадщина, а як вічно рухлива, діюча та постійно актуалізована субстанція, яка живе в мріях, життєвих планах людини, існує в постійних зв'язках особистості та духовного досвіду суспільства [7].

На погляд О. Чаплигіна, О. Суший, духовна культура, яка прийшла на зміну пануванню соціальності пов'язана зі специфічною формою наслідування, яка має назву аксіологічної полягає у передачі наступним поколінням ідеалів і цінностей у вигляді певних принципів. І хоча ця форма пов'язана з наявністю значних протиріч (у самому ідеалі і у шляхах його реалізації, у людях, які втілюють ідеал у життя), для суспільства у цілому і для розвитку творчого потенціалу людини наявність ідеалів відіграє вирішальну роль. Завдяки боротьбі за ідеали створюється духовний потенціал суспільства і людини, який стає основним джерелом саморозвитку соціуму і творчості індивіда [8, с. 170; 9, с. 105–106].

На думку В. Поруса, духовна культура, як горизонт універсальних якостей, виступає орієнтиром особистої та суспільної поведінки, ставленням до світу, до людей, до самого себе. Разом з тим, культура є межами в яких існує наше життя «всередині» [10, с. 25]. Отже, при аналізі феномену інноваційної культури, на першому плані знаходиться наявність у індивіда суб'єктивних якостей, які сприяють оптимізації процесу засвоєння, переробки, і створення інноваційно-культурних цінностей. Проте такій суб'єктивній бік культури тісно пов'язаний з об'єктивними умовами. Коли культура суспільства недостатньо розвинута, сама особистість лише у окремих випадках здатна створити високорозвинену особисту культуру. У цьому випадку мова йде про особливо високий рівень обдарованості, що і дозволяє людині вирватися з безпосередніх умов існування і освоїти зовнішні форми культури.

Отже, можна стверджувати, що в інноваційній культурі важливішою складовою є її креативний потенціал [11, с. 117–118].

Креативність, зазначає Е. Лузік, характеризується діалектичною тримірністю її складових — процесуальною, результативною й прогностичною, є твірним джерелом професійної діяльності та основою соціальної адаптації. Розвиток креативності сприяє досягненню особистістю високого професіоналізму, формує її самоактуалізацію. При цьому високий рівень креативності забезпечує більш ефективну, успішну, продуктивну і тривалу професійну творчу діяльність [12, с. 78].

Креативність, яка є самостійним психічним утворенням, в інтелектуальній сфері індивіда інтегрується у спектр його індивідуальних відмінностей, залежно від концентрації цих відмінностей феноменологічно наперед визнає відповідний творчий результат. Навіть при мінімальному вияві творчих здібностей в умовах збагаченого середовища інноваційного навчання і відповідного йому виховного процесу індивід продукує позитивну динаміку креативності: з'являється стійка тенденція до самоактуалізації і творчого самовираження. Крім того, характеристики креативності пов'язані з комплексом психічних властивостей, що виявляються у визначеній продуктивній або професійній діяльності. Так, фахівці визначають різні здібності як елементи креативності, основна з яких, на їхню думку, виражається в можливості проектувати і генерувати ідеї [13].

На наш погляд, креативність є процесом і комплексом інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, що сприяють самостійному висуванню проблем, генеруванню великої кількості оригінальних ідей та нестандартному їх вирішенню, що дає можливість розглядати креативність не тільки як результат, а й як особистісно-значущу нову якість на основі рефлексії та суб'єктивної самооцінки.

Таким чином, креативність як ціннісно-особистісна творча категорія, яка, будучи невід'ємною стороною людської духовності й умовою саморозвитку особистості, є істотним резервом інноваційної культури, що виражається не так різноманітністю наявних в особистості знань, як сприйнятливістю до нових ідей і схильністю руйнувати або змінювати встановлені стереотипи з метою створення нового, пошуку нетривіальних, несподіваних і незвичайних рішень життєвих проблем.

Можна цілком погодитися з думкою Е. Лузіка, що духовна культура в своєму креативному прояві має суттєве значення для людини:

по-перше, щодо професійної діяльності — ініціативність, здатність до ризику, підприємливість, самостійність, організованість, діловитість, працездатність;

по-друге, щодо інших людей — гуманність, товариськість, чуйність, доброта, уважність, тактовність;

по-третє, щодо самого себе — самовладання, почуття власної гідності, скромність, самокритичність, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;

по-четверте, щодо продуктів діяльності — акуратність, добросовісність, щедрість, дбайливість [12, с. 80].

Отже, інноваційна культура дозволяє сформувати творчу індивідуальність, що є процесом і результатом розвитку людини своєї неповторної індивідуальної своєрідності, але не як самоціль, а як необхідну умова для накопичення і реалізації особистісного творчого потенціалу за нових культурних, соціальних, матеріальних та інших цінностей в ході діяльності. Тобто неповторність внутрішнього і зовнішнього світу людини є запорукою можливості бути творчою особистістю.

У системі універсальї інноваційної культури важливе місце належить творчості. Найчастіше творчість вбачають у продукуванні нових ідей та принципів, зміні прийомів діяльності, їх певній модернізації [14, с. 217–218]. В цьому сенсі вона схожа на раціоналізаторство, що вносить ті чи інші вдосконалення в уже існуючі технології.

З позицій духовного в інноваційній культурі можна визначити деякі показники творчої діяльності. Це, передусім, усвідомлення себе як творця в процесі діяльності. Спочатку важливо оцінити власну професійну здатність до діяльності, своє особисте місце в реальності. Далі слід усвідомити сутність, значення та завдання власної діяльності, її цілі, вміти узгоджувати поточні завдання з перспективними. Якщо цього немає, то людина може бути хорошим (точніше — пристойним) виконавцем, але навряд чи досягне рівня творчості, адже вона передбачає високий рівень самостійності в усіх аспектах діяльності — від цілепокладання до оцінки результатів [15, с. 81].

Творчість також неможлива без усвідомлення людиною власної творчої індивідуальності. Лише в цьому усвідомленні можна досягти єдності діяльності та особистісних якостей, Пізнати себе, свою індивідуальність у діяльності, зазначає О. Єрьомкіна, — означає зробити освоєну теорію та досвід інших дієвим надбанням власної особистості. Усвідомлення всіх цих моментів є умовою перетворення діяльності на творчість [16, с. 60–61].

Духовна культура стимулює творчість лише за умови професійно-особистісної мотивації, а ця мотивація народжується та підтримується інноваційною культурою. Своя, особистісно-опосередкована творча

ідея народжується на основі знання теорії, на основі власної практики, на основі досвіду колег й власного соціального буття. Людина, яка творчо працює, вирізняється тим, що використовуючи розробки та рекомендації, акумулює досвід колег, вона не просто адаптує їх до свого вміння, а, пропускаючи через магічний кристал своєї творчості, робить для себе цей досвід ніби заново набутим. Іншими словами, чужий досвід, культурно-інноваційні досягнення стають надбанням особистих людських пошуків не у формі простого механічного перенесення, а як частина системи власних інноваційних ідей.

На окрему увагу в контексті проблеми заслуговує така універсальна інноваційна культура як новаторство. В перекладі з латинської новатор означає оновлювач, тобто людина, яка формулює та реалізує нові прогресивні принципи, ідеї, прийоми в тій чи іншій сфері діяльності. Новаторство органічно поєднує формулювання, висування та реалізацію нових, прогресивних ідей, принципів та прийомів у процесі людської діяльності, відчутне підвищення їх якості. На відміну від майстерності та творчості, які можуть охоплювати досить широку сферу діяльності, новаторство переважно стосується вирішення окремих вузлових проблем та завдань суспільної практики. Однак це не означає, що воно відіграє другорядну роль, оскільки здійснює вплив на інші сфери життєдіяльності людини, істотно перебудовуючи та підвищуючи їх ефективність. Новаторство в роботі, як і в інших сферах людської діяльності, є справжнім відкриттям, важливим винаходом, і навіть більше, інтелектуальним та життєвим подвигом [17].

Таким чином, інноваційна культура забезпечує для творчого процесу вихідний матеріал, акумулює отримані результати, створює умови для здійснення творчих актів, продукує стимули цінності, норми, що забезпечують ту чи іншу міру для вільної творчості. Творчість у свою чергу, являє собою механізм саморозвитку інноваційної культури виступаючи рушійною силою культурного процесу. Інноваційна культура є джерелом, завдяки якому створюються можливості для становлення творчого потенціалу як багаторівневого феномену, у якому есенціально-діяльний рівень співіснує з віртуальним, і забезпечує вихід на зовнішні для індивіда рівні культури шляхом трансцендентування [18, с. 38–39]. Інноваційна культура — це потенціал суспільства, необхідна умова, без якої неможливе б було існування творчого потенціалу людини. Останній, у свою чергу, забезпечує динамізм, розвиток людської творчості.

Інноваційна культура спрямована на майбутнє, на пошук та реалізацію шляхів, ресурсів, способів модернового розвитку суспільства на основі

гуманітарних пріоритетів та цінностей. На думку Г. Тульчинського, сутність культури полягає у тому, що вона породжує нові смисли, оперуючи вже відомими. Цей процес розкривається через головний суб'єкт культури і творчості — людину — яка є тим творчим ферментом, завдяки якому і здійснюється цей перехід. Сприймаючи культурні цінності і засвоюючи їх, людина вже на цій стадії створює нові смисли культури, оживляючи пасивні і протилежні творчості культурні досягнення попередніх поколінь. Відірвані від творця, матеріалізовані у тій чи іншій формі, культурні цінності немовби опиняються у зоні відчуження, на деякий час немовби вмирають, щоб ожити у послідуючих сприйнят-тях індивідуальним духом [19, с. 20].

Людина — не тільки елемент природно-історичного процесу, об'єкт впливу і сил, що складають зміст цих процесів, але й суб'єкт діяльності і творчості, які обумовлені рівнем розвитку культури і, зокрема, наявними цінностями. У самих феноменах діяльності і творчості можна виділити їх «технологічний» бік, пов'язаний з вибором цілей і засобів здійснення діяльності і аксіологічний аспект, що пов'язаний з вибором і створенням життєвих смислів. Системотворчу основу культури складають не засоби, що використовуються для досягнення мети, а життєвий смисл, який реалізується за допомогою тих чи інших засобів. У цьому аспекті культуру, дійсно, можна розглядати і як систему життєвих смислів і суб'єкта (особистості, групи, соціуму), яка реалізується у способах і результатах його діяльності. У кожному акті і результаті людської діяльності і творчості поряд і іншими наявний і культурний аспект, як специфічна сфера самоствердження людини у світі [20, с. 328–330].

Отже, у підході до розгляду інноваційної культури як феномену, що спрямований на майбутнє, плідним є вироблення цілісного розуміння її суті у єдності речової і ціннісно-особистісної сторін. Інноваційну культуру у такому випадку можна визначити як специфічно людський процес перетворення людського у речове, а також присвоєння суспільною людиною досвіду минулих поколінь, відбір найбільш цінного і значущого з того, що вже створено, з метою подальшого використання накопиченого як матеріалу для надання йому конкретного смислу, творчості культурних цінностей і суб'єктивного світу самої людини. Крім того, для окремої особи культурні досягнення епохи є умовами життя навчання, освіти, виховання, соціалізації; такі культурні надбання, культурне середовище, необхідно не тільки засвоїти, обжити, але й розширити.

В. Келле зазначає, що у створенні особистих зразків поведінки, методів діяльності і мислення, світоглядних позицій, при створенні певних матеріальних і духовних цінностей людина обмежена існуючими параметрами культури спільності, у яку ця людина входить. На цьому рівні культура не є простою сукупністю культур і окремих людей, що складають цю спільність. Вона функціонує і розвивається як певна цілісність, як сукупність творень, цінностей і способів поведінки, які прийняті і визначаються спільнотою, і набули значення для її членів, визначаючи поведінку, яка вважається обов'язковою [21, с. 52–54].

Слід зазначити, що не все, що існує у особистій культурі, стає надбанням інноваційної культури суспільства і навпаки. Між вказаними рівнями культури переважаючими можуть бути відносини гармонії, а можуть розвиватися протиріччя і конфлікти. У ході вирішення з боку суспільства до окремої особи застосовуються обмеження санкції, а індивід, з свого боку, здатний розглядати у такому випадку культуру суспільства як ворожу, таку, що насильницьким шляхом нав'язується йому, або ж, навпаки, містифікувати, міфологізувати, обожнювати її. Культурне життя індивіда і суспільства — динамічна система, що розвивається. Динаміка культурних цінностей на рівні особи здійснюється у двох найважливіших напрямках — шляхом засвоєння і розповсюдження, використання наявних культурних досягнень і традицій, і шляхом створення на цій основі нових цінностей.

Суспільство відкриває простір для засвоєння інноваційно-культурного надбання і досягнень кожною людиною, стимулює створення культурних цінностей особистістю, надає можливість переводити їх у «власність» людських спільнот. Необхідно погодитись із Г. Давидовою, яка відзначає, що у нерозривному зв'язку з особистістю культурно-творчість постає як фундаментальна проблема культури («творчість — це життя культури»), і «спосіб її постановки, глибина проникнення у неї не може не бути дзеркалом глибини і ґрунтовності нашого духовного життя, розвитку у ньому вільно-особистого, морально-смыслового фундаменту» [1, с. 35]. Отже погляд на інноваційну культуру, як спрямовану на майбутнє перетворюється у погляд на людські духовні ресурси, людську укоріненість у ціннісному фундаменті культури, а, отож, і на людську здатність вирішувати завдання її порятунку і розвитку.

Інноваційна культура, як складова загальної культури може переживати етапи розквіту і занепаду, має свої кризові фази, витончується, переходячи у цивілізацію, набуває масовидних форм. У цих випадках відбувається немовби «розмивання» творчого ферменту інноваційності,

послаблюються її творчі потенції і відповідно зменшується потреба у творчому розвитку її з боку людини. Такі фази можуть бути, зокрема, пов'язані як з періодами акцентування уваги на традиціях, які супроводжуються своєрідним поглибленням минулим сьогодення і звуженням можливостей для розвитку у майбутньому, так і з некритичним наслідуванням чужого досвіду при ігноруванні своїх традицій, а також при гіпертрофованій оцінці ролі елементів нового у творчості культури.

Можна погодитись з В. Полікарповим, який зазначив, що культура як така, може бути осмислена (додамо: і набуває адекватного своєму змісту смислу) у зіткненні традиції і новації, «свого» і «чужого». Але нове чуже у процесі освоєння їх культурою, повинне трансформуватися під впливом надбання і стати органічним інгредієнтом культури, щоб, у свою чергу, шипіти надбання. Тільки у такому разі традиція і новація взаємодоповнюються, не існуючи одна без одної і роблячи «прозорими» одна одну [22, с. 4–5].

Таким чином, сутність інноваційної культури, з одного боку, розкривається через її людинотворчу функцію, а з іншого, через функцію використання накопичених людством знань для перетворення дійсності, що обумовлює залежність інноваційних процесів від культурного розвитку суспільства. Адже, матеріальні та духовні надбання людей втілених в інноваціях є не чим іншим як предметним втіленням їх здібностей, сутнісних сил і відносин. Ці надбання—зовнішня форма існування інноваційної культури. Дійсним же (внутрішнім) змістом її існування є розвиток людини як суспільної істоти, тобто вдосконалення її творчих сил, креативності, новаторства, подальшого становлення, розвитку інновацій в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Давыдова Г.А. Творцы и функционеры / Г. А. Давыдова // Вестник высшей школы. — 1989. — № 10. — С. 33–40.
2. Ахиезер А.С. Проблема субъекта: человек—субъект / А. С. Ахиезер // Вопросы философии. — 2007. — № 12. — С. 3–15.
3. Степин В.С. Культура / В. С. Степин // Вопросы философии. — 1999. — № 8. — С. 60–67.
4. Селиванов А.И. Метафизика в культурологическом измерении / А. И. Селиванов // Вопросы философии. — 2006. — № 3. — С. 49–63.
5. Уваркіна О. Сутність і зміст професійної культури спеціаліста / О. Уваркіна // Вища освіта України. — 2005. — № 4. — С. 68–73.

6. Цзюнь Ф.Ц. Модифікації форм спадкоємності культури в контексті сучасних ціннісно-сміслових орієнтацій / Ф. Ц. Цзюнь // *Мультиверсум. Філософський альманах. Зб. наук. праць.* — К., 2005. — Вип. 47. — С. 63–71.
7. Оганов А. А. Современная проблематика философии культуры / А. А. Оганов // *Философия и общество.* — 2007. — № 2 (46). — С. 99–118.
8. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації / О. К. Чаплигін. — Х.: Основа, 1999. — 277 с.
9. Суший О. Культур-філософські принципи творчої діяльності людини / О. Суший // *Філософська думка.* — 2006. — № 3. — С. 88–107.
10. Порус В. Н. Обжить катастрофу. Современные заметки о духовной культуре России / В. Н. Порус // *Вопросы философии.* — 2005. — № 11. — С. 24–36.
11. Міщенко В. І. Духовна культура особистості і суспільства в умовах трансформації до ліберальних цінностей / В. І. Міщенко // *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія. Психологія.* — Харків: ХУПС. — 2006. — Вип. 1 (25). — С. 114–120.
12. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // *Вища освіта України.* — 2006. — № 3. — С. 76–81.
13. Чобітко М. Особистісні компоненти у професійному становленні майбутнього вчителя / М. Чобітко // *Освіта і управління.* — 2007. — Т. 10. — № 1. — С. 70–74.
14. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 416 с.
15. Мезинов В. Ориентация педагогического образования на подготовку конкурентноспособного учителя / В. Мезинов // *Высшее образование в России.* — 2007. — № 4. — С. 79–83.
16. Еремкина О. В. Формирование психодиагностической культуры / О. В. Еремкина // *Педагогика.* — 2007. — № 1. — С. 61–66.
17. Мозгарев Л. В. Учитель и качество образования / Л. В. Мозгарев, В. П. Панасюк // *Педагогика.* — 2007. — № 1. — С. 66–72.
18. Самохвалова В. И. Творчество и энергии самоутверждения / В. И. Самохвалова // *Вопросы философии.* — 2006. — № 5. — С. 34–46.

19. Тульчинский Г.П. О природе свободы / Г. П. Тульчинский // Вопросы философии. — 2006. — № 4. — С. 17–31.
20. Новиков Б. В. О гуманизме и антигуманизме / Б. В. Новиков. К.: ИВЦ «Політехніка», 2001. — 378 с.
21. Келле В. Ж. Интеллектуальная и духовная культуры / В. Ж. Келле // Вопросы философии. — 2005. — № 10. — С. 38–54.
22. Поликарпов В. С. Золотой век в истории мировой культуры / Поликарпов В. С. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1992. — 160 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2014 р.

Старовойт Е. Целостность и направленность инновационной культуры

Доказується, що устремленість в майбутнє важливий ознак інноваційної культури, яка не тільки транслірує і ретранслірує існуючі цінності, але і розворахиває перед людиною креативний світ культурних цінностей.

Ключові поняття: культура, інноваційна культура, духовність, цінності.

Starovoit O. The integrity and orientation of the innovation culture

Prove scientifically, orientation towards the future is an important feature of an innovation culture that not only transmits and relays available values, but also expands creative world of cultural values to a human.

Keywords: culture, innovative culture, spirituality, values.

© Старовойт О., 2014